

חקר נשים והשואה: תרומה משמעותית או תופעה אופנתית

דליה עופר

ניסוח הכותרת מציב סימן שאלה לא רק מעל הנושא "נשים בתקופת השואה", אלא גם מעל תחום המחקר של היסטוריה של נשים - או, ליתר דיוק, ההיסטוריה המציבה במרכז את סוגיית היחסית בין המינים (ג'נדר) Herstory instead of History. תחום זה עומד בשנים האחרונות במרכז הדיון והעיון ההיסטורי והחברתי. אתייחס בקצרה לתחום הכללי, וממנו אעבור לנושא הספציפי. ביחס לחקר השואה ניתן לגזור מן הכותרת כמה סוגיות:

* קורותיהן וגורלן של נשים בתקופת השואה.

* האומנם, וכיצד, עשויות קורותיהן של נשים בתקופת השואה להציב פרספקטיבות חדשות במחקר ובכך לתרום להמשגה (קונצפטואליזציה) חדשה ולבירור מחדש של מושגי יסוד כגון התנגדות, הישרדות, השלמה, פסיביות וכדומה.

הדיון בנושא "נשים בתקופת השואה", שהחל לפני כשני עשורים, מבטא את השפעת המחקר הפמיניסטי על ההיסטוריוגרפיה של השואה. המחלוקת שעורר הדיון בנושא לא נגעה רק לגופו של עניין, אלא נבעה גם מן האיום שהציב התחום כולו על ההיסטוריוגרפיה המערבית.

המחקר הפמיניסטי עירער על ההיסטוריוגרפיה המודרנית, שהציבה שתי פילוסופיות - על עיקריות כהסבר היסטורי: הגישה הליברלית של הפרוגרס והגישה המרקסיסטית המסבירה את ההתפתחויות החברתיות על בסיס של יחסי כוחות מטריאליים ומעמדיים. נשים לא זכו לשום התייחסות ספציפית באף אחת מן הגישות הללו. על - פי הגישה הראשונה, עומד ה"אדם" במרכז. המושג "אדם" מייצג קונצפציה אוניברסלית המתייחסת לכל בני האדם - מקרב תרבויות, גזעים ומינים שונים - ללא הבחנה. ואולם למעשה, הגבר הלבן בן התרבות המערבית ניצב במרכז החקר ההיסטורי. בהקשר זה ניתן גם להבין את גישתה של ההיסטוריוגרפיה המערבית לעולם השלישי. הגל, למשל, כתב בפילוסופיה של ההיסטוריה שהוא דן באפריקה כנושא בפני עצמו, משום שאפריקה אינה חלק מן ההיסטוריה של העולם, והיבשת הזו אינה מציעה כל תרומה של ממש להתפתחות ההיסטורית.

גם בגישה המרקסיסטית לא זכו תרבויות וחברות שאינן אירופיות להתעניינות בתוך שכאלה. מרקס התעניין במעמדות, והעולם המכונה בפינו "העולם השלישי" לא היה בעיניו נושא היסטורי, אלא אובייקט של ההיסטוריה של הקולוניאליזם והאימפריאליזם האירופי.

היסטוריוגרפיה של נשים התפתחה בצד המאבק הפוליטי של נשים לשוויון זכויות. כבר בשלהי המאה ה-19 ובראשית המאה ה-20 היו מחקרים שהציבו את גורלן של נשים במוקד בתהליכי התיעוש. בתוך כך נדונו שאלות הקשורות להיסטוריה הכלכלית והחברתית, כגון תרומת הנשים לכוח העבודה הזול, השינויים שחלו בתחומי המשפחה, החינוך והתרבות

הניסיון להבין את השפעת תחומי הפעילות הפרטיים (Private Sphere) - שם היתה מרוכזת הפעילות הנשית - על הניסיון ההיסטורי הכולל. ואולם בצד התרומה החשובה שהיתה להיסטוריה של נשים, שנכתבה בידי נשים, היה בה גם מרכיב מאיים, מאחר שעירערה על הסיפור ההיסטורי המקובל. התיעוש מן הפרספקטיבה של נשים ממעמד הפועלים, למשל, לא היה סיפור של קדמה דווקא, שכן עבודתן הזולה של נשים (כמו גם של ילדים) מחוץ לבית והצורך להמשיך ולקיים את המשפחה השפיעו באופן אכזרי על אורח החיים הנשי והגדילו את תלותן של הנשים בגורמים חיצוניים.

בשלושת העשורים האחרונים חזרה היסטוריה של נשים למרכז העיון, ובעקבותיה התגברו הגישות הפלורליסטיות לכתובת הסיפור ההיסטורי. התביעה להציב כמה נרטיבים היסטוריים מתחרים במקום נרטיב היסטורי דומיננטי התחדדה גם מצד היסטוריונים של מיעוטים ושל העולם השלישי.

השינויים הפוליטיים והחברתיים לאחר מלחמת העולם השנייה, גיבושן של המדינות החדשות בעולם השלישי וגידולם של מיעוטים אתניים בארצות האם הקולוניאליות, בעקבות פירוקן של האימפריות, נתנו לגיטימציה לפלורליזם בתחום ההיסטוריוגרפיה.

ניתן לראות שלוש גישות שונות להטמעת נושאים של ג'נדר בכתיבה ההיסטורית. האחת רואה בהיסטוריה של נשים ענף נפרד בהיסטוריה, שראוי כי יישאר כזה. השנייה מבקשת לבדוק את ההיסטוריה כולה מתוך פרספקטיבה חדשה של ג'נדר, בהנחה כי ייתכן שיהיה בכך כדי להציע מסגרת חשיבה חדשה. השלישית מבקשת להטמיע את הפרספקטיבה של ג'נדר בהיסטוריה החברתית של כל תקופה או של כל בעיה, ובעקבות כך להגיע לכתיבה חדשה של ההיסטוריה. ניתן להשתמש בביטוי "מן הנשי אל האנושי" כדי לבטא את תרומת הפרספקטיבה של הג'נדר על - פי הגישה השלישית.

בהקשר של חקר השואה, האיום של ההיסטוריה הפמיניסטית גדול עוד יותר. הוא מערער, לכאורה, על שני מרכיבים מרכזיים בהבנת השואה: האחד - ייחודה של השואה, והשני - מיקוד הבעיות של חקר השואה במדיניות הנאצית ובתגובה היהודית הכוללת למדיניות זו.

חקר השואה והג'נדר

ניתן לומר שההיסטוריוגרפיה של השואה עסקה בעיקרה בשני מוקדים עיקריים: האחד - מדיניות הנאצים בנושא היהודי, והשני - היהודים ותגובתם. במוקד הראשון התרכז המחקר בשורשיה ובהתפתחותה של מדיניות הנאצים כלפי היהודים ובתהליך קבלת ההחלטות, ובכלל זה מנגנוני הביצוע ותפקידה של הבריוקרטיה, היה זה בעיקרו מחקר של היסטוריה פוליטית וארגונית. באחרונה נעשה מאמץ להבין גם קבוצות ספציפיות בתוך המנגנונים או הארגונים הנאציים שהיו מעורבים ברצח היהודים ולעמוד על מניעיהן, דבקותן במעשה ותפקידן.

ההיסטוריוגרפיה היהודית הציבה לא רק את הגרמנים במרכז המחקר, אלא גם את הציבור היהודי שהיה טרף למדיניות הנאצית. ההיסטוריונים באסכולה זו גרסו, שלא ניתן להבין את קורות השואה ללא לימוד קורותיהם של היהודים. הם דחו את גישתו של ראול הילברג, שטען כי את השואה, שנהגתה ובוצעה בידי הרוצחים, ניתן להבין רק מנקודת הראות של הרוצח, ולכן אין צורך להתבונן בקורבן מנקודת ראותו. לטענת ההיסטוריוגרפיה היהודית, כל כתיבה היסטורית שנמנעה מעיון מעמיק בקורבן בנושא המחקר עיוותה את התמונה ההיסטורית הכוללת. כך בפרשנות של מוסדות וארגונים יהודיים, כגון המועצות היהודיות, וכך בתיאור אופיה וטיבה של ההתנגדות היהודית.

ואולם, ההיסטוריוגרפיה היהודית לא עסקה באופן ממוקד בשאלות הקשורות בהיסטוריה החברתית של היהודים. ההיסטוריונים של השואה קבעו את הצורך להבחין בריבוי צורות ההתארגנות היהודית והנהגתה באזורים שונים של אירופה ובביטויים שונים של תגובה יהודית בגטאות שונים בתוך אותו מרחב גיאוגרפי. הם גם תבעו להתחשב ברקע ההיסטורי של כל אזור ובתרבות הפוליטית והחברתית של הציבורים היהודיים השונים. ניתן להקביל את ההיסטוריוגרפיה היהודית בנושא השואה למחקר ההיסטורי-פוליטי על גרמניה הנאצית. שכן המונוגרפיות על ורשה, על וילנה, על ההתנגדות היהודית, על מחנות המוות ועל מחנות העבודה בחנו את התגובה היהודית הכוללת בהקשר של ההתארגנות היהודית ומוסדותיה.

בלי לדון בגורמים שניתבו את ההיסטוריוגרפיה היהודית, ששורשיהם בתקופה שלאחר השואה יותר מאשר בשנות השואה עצמה, ראוי לציין שהמחקר הרב והחשוב שנעשה יצר את התשתית למחקר על החברה היהודית בתקופת השואה. ההיסטוריה החברתית משמעה בחינת היחסים בין קבוצות שונות בתוך מרחב הפעילות היהודית והשינויים שחלו במעמדן; היחסים בין הפרט לציבור; וההתפתחויות שחלו במסגרות החברתיות הראשוניות כגון המשפחה, בית המגורים והדירה, ועד הבתים ועוד. אולם, אחת הסכנות הניצבות בפני הדיון בהיסטוריה החברתית של השואה הוא של בנליזציה ורלטיביזציה. שהרי לנוכח הרצח והסבל ללא שיעור של הקורבנות בשלבים השונים של הכיבוש הנאצי, עלול הדיון בפכים של חיי היומיום, ביחסים שבינו לבינה במשפחה, ביחסי שכנות צרי עין, בעוונות בעקבות שינויים מרחיקי לכת בסדר החברתי הפנימי - להיראות קטנוני ובמידה מסוימת אף משולל יחס של כבוד לקורבנות. גם המילון העומד לרשותנו מציע את אותן מלים עצמן לתיאור רעב, קור ועייפות בחיינו הנורמליים ובמציאות של השואה, שבה גוועו אלפים ברעב ובקור.

ואולם, הדיון ביהודים בתקופת השואה בנושא המחקר ולא כאובייקט מחייב גישה שתכליתה להציג את מכלול החיים היהודיים, תוך הפניית מבט גם לעבר "האדם הפשוט" וחלקו בעיצוב התגובה היהודית למדיניות הגרמנית והמשך החיים היהודיים. לא ניתן להבין דברים אלה ללא "היסטוריה מלמטה", שתעקוב אחר המגמות החברתיות שאיפיינו את הציבור היהודי לפני המלחמה ושהמשיכו להותיר את רישומן גם בשנות השבר הגדול של השואה. לצדן, מן

הדין להבין את התמורות שחלו בחברה היהודית המיוחדת שהתרכזה שלא ברצונה בגטאות מזרח אירופה או נמצאה תחת גג ארגוני אחד בארצות הכבושות במערב אירופה.

למכלול זה נכנסת גם ההיסטוריה של הנשים. יש לראות את הדין בגורלן של נשים ובבעיותיהן הייחודיות הן כמשלים היבט החסר בתיאור החיים היהודיים והן כמאפשר פרספקטיבה חדשה, שתתן בידנו כלים טובים יותר לכתיבת ההיסטוריה הטוטאלית של חיי היהודים בתקופה זו ואולי גם תשנה תפיסות מרכזיות ששלטו עד עתה במחקר.

הנושא "נשים בתקופת השואה" מצדיק עיון מן הפרספקטיבות של הרוצחים, הקורבנות והצופים מן הצד. המחקר מאפשר מבט רק על חלק מן הקבוצות הללו, ובדרך-כלל הממצאים הם חלקיים בלבד. המחקר על יחסן של נשים גרמניות למדיניות הנאצית כלפי היהודים מלמד, שהגזע והאידיאולוגיה היו דומיננטיים וגברו על הזהות המינית או הג'נדר. ארגוני נשים בגרמניה, שבין חבריהם היו נשים יהודיות, לא התקשו לסלקן. גם נשים במערכת הבירוקרטית לא התלבטו בין זהותן הנשית לבין תפקידיהן הפורמליים ופעלו והגיבו כמו הגברים. נשים שעבדו במנגנוני מחנות הריכוז, מחנות העבודה או מחנות המוות לא גילו יחס שונה לאסירים מאשר גברים באותם תפקידים. אלה גם אלה הציבו את הנאמנות לתפקיד ולקבוצה החברתית שבמסגרתם פעלו בראש מעייניהם. יחסם לקורבנות, לשאלות מוסריות ולגורלם של הנתונים לשליטתם התבטא בביצוע המשימות היומיומיות כנדרש מהם. קיימות עדויות על אכזריות יתר של נשים נגד נשים, ובעיקר נגד נערות צעירות ונאות. יש גם עדויות על ניסיון לנצל מינית אסירות. האם יש בנקודה אחרונה זו כדי להצביע על השפעת היחסים בין המינים או הג'נדר על יחסי רודף - רוצח וקורבן? האומנם תופעות כמו קנאה בקורבן היפה, ניצול לסבי של הקורבן או ניצול הקורבן מבחינה רומנטית או מינית בידי גברים במחנות העבודה הן ביטוי להשפעת מערכות מושגים ונורמות מקובלות לגבי יחסים בין המינים?

עקרות בית מן המעמד הבורגני הגרמני הזדהו בדרך - כלל עם הגדרת פעילותן ותפקידיהן בתחום הפרטי של המשפחה. הן הקלו בדרך זו על הגברים הגרמנים, שיכולים היו למלא את משימותיהם המקצועיות מבלי להתייטר בשאלות מוסריות. הבית היה חממה לנוחות ולחיזוק הביטחון בשימור ערכי החברה הגרמנית.

מן הראוי להקשות גם על תגובתן של נשים באוכלוסיות שלא נטלו חלק ישיר בביצוע המדיניות הנאצית כלפי היהודים, הן בשטחי אירופה הכבושה והן בארצות הדמוקרטיות. האם היה בתגובתן משום ייחוד? המחקרים על חסידי אומות העולם מורים על מספר גבוה של נשים בקרב קבוצות אלה, שביטאו רגשות דתיים ומניעים הומניטריים בעזרה ליהודים. נשות המעמדות הנמוכים מיוצגות בקבוצה זו יותר מאשר נשים משכילות מן המעמדות הגבוהים. ואולם, יש לציין שהמחקר עדיין לא נתן תשובה של ממש לשאלות אלה. המחקרים בנושא מועטים, ובמרביתם לא הופנתה תשומת הלב לפרספקטיבה של הג'נדר.

האשה היהודייה בשואה: היבטים ייחודיים

עמנואל רינגלבלום כתב על הנשים היהודיות במלחמה:

"היסטוריון העתיד יצטרך להקדיש דף הולם לאשה היהודייה במלחמה. היא תתפוס דף חשוב בהיסטוריה היהודית על אומץ לבה וכושר עמידתה. בזכותה עלה בידי אלפי משפחות להתגבר על אימת הימים. בזמן האחרון ניכרת תופעה מעניינת: בחלק מוועדי הבתים תופסות נשים את מקום הגברים, המתפטרים מתפקידם, עייפים וסחוטים מעבודתם עד עתה. יש ועדי - בתים שבהם ההנהלה כולה מורכבת מנשים בלבד. בשביל העזרה הסוציאלית, הזקוקה עתה לכוחות רעננים שטרם נשחקו, חשובה מאוד עתודה של כוחות חדשים" (רישום מ - 10 ביוני 1942).

החלק הראשון של הציטוט הוא הערכה; השני מביא דוגמה אחת לשינויים החלים באורח חייהן ובדרכי תגובתן של נשים. בניגוד למה שאמרנו על הנשים הגרמניות, העתיקו נשים יהודיות בתקופת השואה את פעילותן גם אל התחום הציבורי, בנוסף לעיסוקן במה שנותר מן הבית והמשפחה - התחום הפרטי. בכך הן שיקפו את הפתיחות והאחריות כלפי הציבור ואת הרצון להשפיע על מאמצי ההישרדות.

יש לקרוא קטע זה כמו את כל רשימותיו של רינגלבלום, כראשי פרקים או כתזכורות לנושאי כתיבה בעתיד. הוא מזכיר נושאים שיכולים לפרנס מונוגרפיה שלמה על נשים בגטו: נשים מקבוצות חברתיות שונות, כובעים מהודרים, בתי קפה, עוזרות; והמעמד האישי השונה - האם, הבת, אשת האיש. רינגלבלום נותן בידינו שורה של תובנות על חלקן של נשים בניהול החיים בגטו, על השינויים שחלו באורח חייהן, על תפקידים חדשים שקיבלו על עצמן, על העבודה שנותרו לבדן עם אחריות מלאה למשפחה, על הגורמים שהותירו בודדות - גברים שנלקחו לעבודה, גברים שנמלטו - וכן על הניואנסים המשתנים בהבנה העצמית ובזהות של הנשים.

מתוך הבנה לחשיבות הרבה שיש למצבן של הנשים בעבור כותב ההיסטוריה של היהודים תחת שלטון הכיבוש הנאצי, יזם רינגלבלום מחקר על הנשים בגטו. במסגרת המאמץ של ארכיון "עוגג שבת" לתעד את חיי הגטו, יזמו ראשיו שורת מחקרים: על הרעב והשפעתו על יכולת התפקוד, על כלכלת הגטו, על הרפואה בגטו ועל נושאים רבים אחרים. המחקר על הנשים הוטל על ססיליה סלפאק, עיתונאית ומתרגמת לפולנית של ספר ההיסטוריה של דובנוב.

בין דצמבר 1941 ליוני 1942 (ואולי עד הגירוש הגדול ממש) ריאיינה סלפאק שורה של נשים על חייהן לפני המלחמה ומאז שפרצה. נותרו בידינו הראיונות, כפי שעיבדה אותם סלפאק, כמסמך בעל ערך עצום לתובנה בדבר גורלן של נשים יהודיות בזמן השואה, אנו פוגשים בנשים בעלות מקצוע: זמרת, שחקנית, אמנית, נגנית, אגרונומית, פועלת בשוק ובבית -

חרושת בגטו, מלצרית, זונה, עקרת בית, עובדות במוסדות ציבור ועוד. אנו פוגשים באמהות, ברווקות, באלמנות, בנשים הרות ובנשים שאיבדו את ילדיהן. הראיונות חושפים את השינויים הקיצוניים שחלו בחייהן של הנשים; אך הם מתעדים גם בפרוטרוט את חיי היומיום, המלחמה, ההפצצות על ורשה, הימים הראשונים של הכיבוש בעיר הפגועה ומשמעות המעבר לגטו - הן לאלה שחיו באזור הגטו והן לאלה שנאלצו לעזוב את הבית כדי למצוא קורת גג.

הראיונות ממחישים לנו באמצעות הסיפור האישי את השוני בין גטו פתוח לגטו סגור מבחינת ההשפעה על יכולת הקיום של המשפחה. הם מבליטים את ההבדלים בין יהודים אמידים ועשירים לבין יהודים מן המעמד הבינוני הנמוך. כל ראיון עם הטעם האישי שלו. אנו יכולים לעקוב אחר אורח חייהן בגטו של נשים מן המעמד הגבוה, שהמשיכו לקיים רמת חיים גבוהה, ולעמוד על תופעת המתעשרים החדשים של הגטו לעומת החלכאים והנדכאים, שרעבו לפת לחם. נשים עקרות בית ובעלות עסקים מספרות כיצד נותרו ללא אמצעי קיום והפכו למברחות כדי להביא פת לחם לביתן. הן מודעות לסכנות האורבות מצד מוסרים ומלשינים וערות לעונש המוות שהוטל על הנתפסים מחוץ לגטו. מתוך כורח ושיקול דעת הן ממשיכות בעיסוקן על הקו הדק המפריד בין הצלחה למוות.

המחקר משקף את יכולת ההישרדות וההתמודדות של כל אחת מן המרואיינות ואת גבולותיה. הרצון לחיות מקורו במניעים שונים. חלק מן המרואיינות מצהירות ששאיפתן העיקרית היא לזכות להגיע לסוף המלחמה. אחרות מאמינות שלמרות המציאות הקשה, לחיים יש ערך; ואחרות משוכנעות שמתוך מצבן הסטאטי יצליחו להישרד.

במחקרה של סלפאק מצויים המרכיבים השונים של תפיסות פמיניסטיות המסבירות את דרכי תגובתן והתנהגותן של נשים במצבים שונים. סלפאק מתייחסת לפמיניזם תרבותי - האשה כמוצר של החברה שבה היא חיה וכמי שתפקידיה כאם, אשת איש, בת וכו' נוטעים בה חובות של אחריות ישירה כלפי כל אחד ממושאי התייחסותה ומאפשרים לה לפעול על - פי עקרונות "חינוכיים ומוסריים". תכונות אלה, המוקנות באמצעות המערכת החברתית-תרבותית, מתחזקות באמצעות פמיניזם אסנציאלי - של המהות הנשית. זו מעניקה לאשה, לדברי סלפאק, את עדינותה וסתגלנותה. האינטואיטיביות הטבעית של האשה מעניקה לה את היכולת לחרוג מעבר לגבולות הנורמטיבים והתפקודיים, שהיו מקובלים במערכת החברתית שבה פעלה עד לזמן המבחן הקשה. ניתן גם למצוא אצל סלפאק גישה הטוענת לפמיניזם פוליטי: "האשה היהודייה חדרה לכל התחומים של חיינו כמעט; בחלק מהם השיגה היום אפילו עליונות על הגברים. היא הפכה לגורם בונה בהתהוות המציאות החדשה שלנו, הכלכלית והמוסרית". עם זאת, מגלה סלפאק תובנה עמוקה כאשר היא מציינת שהאשה היהודייה עשתה דרך ארוכה יותר מן הנשים הלא יהודיות, שגם הן עברו מהפכה בעקבות המלחמה. האשה היהודייה נלחמת על עצם החיים.

אילו מסקנות יכולים אנו להסיק עתה בדבר תרומתו של המחקר על נשים להבנה של תקופת השואה? מסקנה ראשונה, המתחייבת ממה שנאמר עד עתה, היא שיש להרחיב את המחקר בנושא. רק לאחר שהדיון המחקרי יקיף את גורלן של הנשים בשואה באזורים הגיאוגרפיים השונים של אירופה ואת דרכי ההתארגנות השונות של היהודים במזרח אירופה, במרכזה ובמערבה ובמחנות יהיה זה אפשרי לענות על הסוגיה הראשונה שהצגתי בראשית דברי: קורותיהן וגורלן של נשים בתקופת השואה.

ואולם, כבר בשלב הרקונסטרוקציה של הסיפור הנשי יש לבחון את השאלה, מה יש באמתחתה של פרספקטיבה זו כדי לתרום להבנה חדשה של האירועים. האם ניתן יהיה ללמוד דרך תפקודן של הנשים משהו נוסף, חדש, על אופני ההתמודדות ואסטרטגיות ההישרדות של הציבור היהודי? האם, וכיצד, עיצבו היחסים בין המינים במובן של gender issues את תגובת החברה היהודית למאורעות השואה? האם מושגים כגון התנגדות, הישרדות, השלמה, תקווה או פרספקטיבה של עתיד יקבלו ממד נוסף?

ניתן לחשוב על המקרים הבאים: נשים רבות נותרו בגפן בשבועות הראשונים של המלחמה, בשל מספרם הגבוה של הגברים שברחו למזרח מפני הגרמנים המתקדמים או על - פי הוראות הממשלה הפולנית. האם ניתן להסביר תופעה זו מתוך הפרספקטיבה של היחסים בין המינים? ומה היא תורמת להבנתה של התגובה היהודית למלחמה בשלב הראשון? בראשית הכיבוש הגרמני רווחה ההערכה, שהסכנות שבפניהן ניצבים גברים יהודים בפולין גדולות מאלה שבפניהן ניצבות הנשים. הסיבות לכך נעוצות במחשבה המקובלת, שהכובש מצפה להתנגדות מצד הגברים, הנתפסים כסכנה, ומשום כך יהיו הגברים הראשונים להיתפס בפעולות מנע או ענישה. ייתכן גם שהגישה המקובלת ביחסים בין המינים עוררה ציפייה שגברים בני תרבות יתייחסו לנשים במידה מסוימת של הומאניות. המסקנה הטבעית מכל אלה היתה, שראוי לגברים לברוח ולנסות לעבור את הגבול המזרחי, ואילו הנשים יוכלו להישאר במקומן ולהחזיק מעמד. בצד גישה זו התקיימה גם העמדה המקובלת ביחסים בין המינים, שלפיה הגבר הוא בעל היוזמה וההרפתקן, המנסה את כוחו בעולם החיצון, בעוד שהאשה - עיקר עיסוקה בבית ובמשפחה. כל הגורמים האלה ביחד, או כהסברים חלופיים, עשויים להסביר את נטייתם של גברים לנסות לחצות את הגבול ולחזור אחר - כך כדי להביא את נשותיהם.

האם ניתן להבין מן הפרספקטיבה של ג'נדר מדוע הרגישו הנשים בטוחות יותר לעמוד בתור לפחם, למים וללחם, לפנות לרשויות בבקשת מידע על גורל הגברים, לבקש סיוע? אולי משום שנתפסו כמסוכנות פחות, מן הסיבות שנזכרו לעיל, ואולי משום שפעילותן - שהתרכזת בתחום הפרטי של הבית והמשפחה - זכתה לתגובה סלחנית יותר.

ייתכן שיש ביחסי הג'נדר כדי להסביר גם את התפקיד המכריע שמילאו נשים כקשריות. הסיבה לכך אינה נעוצה רק ביכולתן להסוות את מוצאן ביתר קלות, אלא גם בגורמים

הקשורים במיניות וביחסם השונה של גברים אל "המין החלש והיפה". היה בכך משום מרחב נוסף, שאיפשר לנשים לנצל באופן מודע את מיניותן כדי להבטיח את מעשיהן ולקדם את ענייניהן, אך הוא גם יצר מצבים רגישים במיוחד, שהיו עלולים לסכן את הנשים.

בניגוד לכך, מן הדין לשאול גם כיצד השפיעו יחסי הג'נדר על נשים עלובות מראה, מגורשות ונרדפות, שנמצאו מחוץ לכותלי ביתן. האם הן לא נראו כבר כמי שניתן להמשיך ולהתעלל בהן, רק בגלל מערכות המושגים שיש לחברה על מקומה של האשה, על האופן שבו היא צריכה להיראות, על הדרכים לשמירת מוסריותה?

כיצד השפיעו השקפות עולם של שוויון בין המינים בקרב קבוצות אידיאולוגיות שונות על יחסי הג'נדר והתפקוד של כלל הגברים והנשים? מה היתה הדינמיקה החברתית בקבוצות אלה? אולי יאה בכך משום הסבר מסוים לחלקן המכריע של הנשים בתנועות הנוער הציוניות, במחתרת ובהתנגדות המזוינת. האם ניתן לראות בכך אינטנסיפיקציה של רעיונות ודרכי פעילות חברתית, שאיפיינו את הקבוצות הללו לפני המלחמה?

אסור כמובן לשכוח, שג'נדר הוא רק מרכיב אחד שבאמצעותו אנו יכולים להבין לא רק את החברה אלא גם את הנשים עצמן. זו רק אחת מקטגוריות הזהות. לכן, מן הראוי להתייחס לקבוצה החברתית שאליה משתייכות הנשים השונות כגורם בעל משקל מכריע בעיצוב ההבנה העצמית שלהן.

האומנם היה רב יותר מספרן של נשים מקרב המעמד הבורגני, שעברו תהליכי אקולטוריזציה במוסדות השונים של הגטו ובמערכת המקצועית בו? האם היה חלקן גדול יותר בין המסתתרות בצד הארי? האם ניתן להעריך מהו המשקל היחסי שיש לתופעות אלה בהבנה העצמית שלהן כנשים לעומת המשקל היחסי של הגורמים האובייקטיביים, כגון ידיעת פולנית, קשרים עם פולנים, היכרות עם דפוסי התנהגות בקרב החברה הפולנית - גורמים שנבעו ממעמדן החברתי - כלכלי ומהשכלתן?

האם ההבנה העצמית של נשים ואמהות, שמוקד אחריותן הוא הבית והמשפחה, היתה בעלת משקל בהכרעתן של נשים רבות להיענות לקריאה להיאסף באומשלאגפלאץ ביחד עם ילדיהן? או שמא רצו להינצל יחידות, בלי בני משפחתן, אך ברוב המקרים נשללה מהן היכולת לעשות זאת משום שלא היו להן רשיונות עבודה או רשיונות אחרים שהיו עשויים לסייע בידן? היש דרך להעריך את המשקל היחסי של גורמים מורכבים כל - כך כמו אהבת אם והקשר אל הילדים, התלות בגברים כמגינים וכמפרנסים והרצון להינצל ולהמשיך את החיים, שבלעדיו כל מחשבה על הצלה לא יכולה היתה להתחיל? ואולי זו שאלה מיותרת?

האם נשים חשו שהן הקורבנות הראשונים של הגירוש, כפי שמעידים מקורות רבים בני התקופה? היו אלה בעיקר גברים ששירתו בכל תפקידי היודנראטים, כולל המשטרה היהודית; מה איפוא חשבו נשים, שבעליהן ואבותיהן לא הצליחו להצילן וגם לא רצו או לא יכולים היו להצטרף אליהן?

אם לא יהיה זה אפשרי להגיע לכלל הכרעה של ממש, מן הראוי להציב את הסוגיות האלה על סדר היום המחקרי ולהרהר בהן. אולי מעצם הצבתן כשאלות מחקריות מתעשרת הפרספקטיבה ההיסטורית, והבנת העבר עשויה לקבל עומק רב יותר.

מקור : בשביל הזיכרון, 16, 1996, עמ' 4 – 10.